

Þátttaka barna í fjölskyldusamráði

Hvernig upplifa börn þátttöku sína þegar vinnuaðferðum fjölskyldusamráðs er beitt?

Hervör Alma Árnadóttir

Félagsráðgjafi, MSW Forstöðumaður Unglingasmiðjunnar Stígs

Árið 2003 var ákveðið að innleiða vinnuaðferðir fjölskyldusamráðs hjá Barnavernd Reykjavíkur. Samhliða innleiðingunni var tekin ákvörðun um þátttöku í samnorrænni rannsókn á sjónarhorni barna á aðferðir fjölskyldusamráðs. Skoðuð var upplifun þriggja barna sem tekið höfðu þátt í fjölskyldusamráði hjá Barnavernd Reykjavíkur. Notaðar voru eigindlegar rannsóknaraðferðir; djúpvíðtöl og þátttökuathugun. Niðurstöður gefa vísbendingu um að börn sem taka þátt í fjölskyldusamráði taki ekki virkan þátt í undirbúningi fjölskyldusamráðsfundarins eins og gert er ráð fyrir þegar aðferðinni er beitt. Þau eru ekki upplýst um það ferli sem framundan er eða hvert þeirra hlutverk er í því ferli. Þrátt fyrir þetta var upplifun barnanna jákvæð af fjölskyldusamráðsfundunum og eftir fundinn hafa þau von um að hann geti leitt til breytinga í lífi þeirra. Rannsakandi varpar fram þeirri spurningu í lokin hvort börn séu búin undir það að bera þá ábyrgð sem felst í því að vera virkur þátttakandi í ákvörðunum sem geta haft áhrif á líf þeirra?

Í greininni verða kynntar niðurstöður eigindlegrar rannsóknar á því hvernig börn upplifa fjölskyldusamráð sem er vinnuaðferð byggð á virkri þátttöku notenda.

Fjölskyldusamráð

Starfskenningar um fjölskyldusamráð (*Family group conference*) byggja á þeirri trú að flestar fjölskyldur búi yfir styrk til þess að hjálpa sér sjálfar. Einnig þegar erfið mál, eins og barnaverndarmál, koma upp fá þær viðeigandi aðstoð (Lupton og Nixon, 1999). Ákvarðanatöku í barnaverndarmálum hefur færst frá fjölskyldum til stofnana og fagfólks. Með fjölskyldusamráðsaðferðum er verið að færa ákvarðanatöku og það vald sem henni fylgir til fjölskyldna. Rökin fyrir því að færa völd og ákvarðanatöku til fjölskyldna eru þau að það séu ættingjar barnanna sem bera mesta umhyggju fyrir þeim og leggja sig fram við að vernda börnin. Einnig séu það ættingjar barnanna sem skilja best samskiptamynstrið innan fjölskyldunnar (Lupton og Nixon, 1999;

Schaffer, 1997).

Fjölskyldusamráð á rætur sínar að rekja til menningar Maoría sem eru frumbyggjar Nýja-Sjálands. Talið er að meðal annars vegna fordóma gagnvart Maóríum og hefðum þeirra, hafi opinberir aðilar tekið óvenju hátt hlutfall barna Maoría frá fjölskyldum sínum og sett á stofnanir eða í fóstur þar sem tengsla við menningu þeirra og hefðir var ekki gætt. Maoríar voru ósáttir við að börnin væru slitin úr umhverfi sínu á þennan hátt og þróuðu því aðferð til að bregðast við þessu, aðferð sem byggir á því nýta styrk stórfjölskyldna og þess samfélags sem barnið býr í. Þannig er samfélaginu fyrst gefið tækifæri til að bera umhyggju og ábyrgð á þegnum sínum með aðstoð fagaðila (Heino, 2001; Lupton og Nixon, 1999; Schaffer, 1997).

Fjölskyldusamráð hefur fyrst og fremst verið notað í barnaverndarvinnu þó verið sé að þróa ýmsar útgáfur af því í vinnu með öldruðu fólki og fötluðum. Valdefling (empowerment) er höfð að leiðarljósi þar sem

verið er að færa völd eða ákvörðunarvald frá fagfólki til fjölskyldna. Þar með er stefnt að því að styrkja bönd fjölskyldunnar og sam hjálp á milli fjölskyldumeðlima, annars vegar, og síðan fagfólks og fjölskyldu, hins vegar. Forsenda vinnunnar þarf að vera trú á getu og hæfni fjölskyldna til þess að leysa sjálfar úr vanda sínum í eigin umhverfi með stuðningi fagfólks. Fjölskyldusamráð leiðir ekki einungis til valdeflingar einstakra fjölskyldumeðlima heldur einnig til annarra sem taka þátt í fjölskyldusamráðinu (Hansen o.fl. 2003; Heino, 2001, 2004; Lupton og Nixon, 1999). Stuðningur á ekki einungis að vera innan fjölskyldunnar, heldur þurfa fjölskyldur að skynja sig sem hluta af samfélagi; hluta af stærri heild. Til þess að valdeflingin gangi upp þurfa þjónustuaðilar að taka tillit til skjólstaðinga sinna og hafa þarfir þeirra ríkjandi í markmiðum þjónustunnar (Wise, 2005).

Unnið er eftir ákveðnu ferli sem felur það í sér að fjölskyldum er boðið upp á fjölskyldufund í þeim tilgangi að finna lausn á þeim vanda sem upp hefur komið. Þegar fjölskylda og félagsráðgjafi telja þörf fyrir fjölskyldufund er boðaður svokallaður samráðsaðili sem hefur það starf að kynna fjölskyldusamráð fyrir fjölskyldunni. Ef ákveðið er að halda slíkan fund er það samráðsaðilinn sem skipuleggur fundinn og undirbýr þá sem á fundinn eiga að koma. Samráðsaðili er óháður og starfar ekki á þeirri stofnun sem mál fjölskyldunnar er unnið á. Samráðsaðili fer yfir það með fjölskyldunni hverja hún vill hafa með á fundinum, hvaða fjölskyldumeðlimi, stuðningsaðila fjölskyldunnar og þá fagaðila sem að málefnum fjölskyldunnar koma. Ákveðinn er fundarstaður og tími sem hentar öllum. Mikilvægt er að fjölskyldan taki þátt í að velja stað fyrir fundinn, stað sem er notalegur og þægilegur fyrir fjölskylduna, til dæmis safnaðarheimili. Mikil vinna fer í undirbúning fundarins og að skilgreina viðfangsefni fundarins. Samráðsaðili ræðir við alla þá sem á fundinn eru boðaðir og gerir þeim grein fyrir því út á hvað fundurinn gengur og reynir að leysa úr ágreiningi sé

hann til staðar. Eins og áður hefur verið sagt er fjölskyldusamráðsaðferðin leið til þess að gefa fjölskyldum tækifæri til þess að leysa úr vanda sínum í sameiningu og búa til áætlun þar að lútandi með hag barna að leiðarljósi (Hansen o.fl. 2003; Heino, 2001, 2004; Lupton og Nixon, 1999).

Fjölskyldusamráðsfundinum er skipt í þrjá hluta; veittar upplýsingar, einkatíma fjölskyldunnar og svo áætlun og samþykki. Á fyrsta hluta fundarins mæta allir, fjölskylda og fagaðilar. Félagsráðgjafinn byrjar á því að kynna málið og þann vanda sem leysa þarf úr. Einnig lætur hann vita ef einhver ákveðin skilyrði eru sem verða að vera inni í áætluninni. Síðan gefa aðrir fagaðilar stutta skýrslu um aðkomu þeirra að viðkomandi máli og að því loknu er fjölskyldunni gefið tækifæri til að spyrja nánar út í þær skýrslur. Að lokinni yfirferð spurningalista yfirgefa fagaðilar staðinn (Hansen o.fl., 2003; Heino, 2004; Lupton og Nixon, 1999).

Í öðrum hluta fundarins yfirgefa fagaðilar fundinn og fjölskyldan situr eftir. Nú hefur fjölskyldan yfir að ráða þeim upplýsingum sem hún þarf til þess að svara spurningum sem fyrir fundinn voru lagðar. Markmið hennar er nú að reyna að nýta eigin styrkleika og sköpun til þess að búa til áætlun til að bæta líf fjölskyldunnar og tryggja öryggi barnsins sem um ræðir (Hansen o.fl. 2003; Heino, 2001, 2004; Lupton og Nixon, 1999).

Á þriðja hluta fundarins er félagsráðgjafinn kallaður inn og samráðsaðilinn. Samráðsaðilinn aðstoðar fjölskylduna við að forma og setja í orð þá áætlun sem búin hefur verið til og hún er svo kynnt félagsráðgjafanum. Félagsráðgjafinn sker úr um það hvort áætlunin er ásættanleg og tryggi öryggi barnsins. Félagsráðgjafinn spyr fjölskylduna út í áætlunina og reynir að glöggva sig á því á hvern hátt fjölskyldan ætlar að tryggja viðunandi aðstæður barns eða að fyrirbyggja áhættuhegðun þess. Ef áætlunin er samþykkt er ákveðinn eftirfylgdarfundur eftir fjórar til sex vikur. Ef áætlunin er ekki ásættanleg þarf annaðhvort að reyna betur eða leita annarra leiða (Hansen, Hansen og

Rasmussen, 2003; Heino, 2004; Heino, 2001; Lupton og Nixon, 1999).

Fjölskyldusamráð krefst mikillar faglegrar færni félagsráðgjafa og hefur það verið gagnrýnt að aðferðinni hafi stundum ekki verið beitt á réttan hátt og sú valdefling sem nauðsynleg er til þess að aðferðin skili því sem áætlað er hafi ekki verið unnin sem skyldi. Einnig eru ákveðnar vísbendingar um að fjölskyldur hafi ekki verið nógu vel undirbúnar undir fundina, en sá undirbúningur skiptir miklu máli þegar aðferðinni er beitt. Langar og flóknar skýrslur fagfólks hafa líka verið gagnrýndar svo og tregða fagfólks til að ræða og útskýra skýrslurnar á fundunum (Lupton og Nixon, 1999).

Rannsóknin var unnin frá árinu 2005-2007. Athyglinni var beint að því hvernig þátttakendur voru undirbúnir fyrir fjölskyldusamráðsfund, hvernig þeir upplifðu aðstæður sínar fyrir fundinn, á fundinum sjálfum og eftir fjölskyldusamráðsfundinn og svo sýn þeirra á aðferðina sem slíka.

Tilgangurinn rannsóknarinnar var að varpa ljósi á það ferli sem börn ganga í gegnum þegar þau taka þátt í fjölskyldusamráði og þátttöku þeirra í ferlinu. Í því skyni var spurt þriggja spurninga:

1. Hvernig lýsa börnin aðstæðum sínum:
 - a) Fyrir fjölskyldusamráðsferlið?
 - b) Á meðan á ferlinu stendur?
 - c) Eftir fjölskyldusamráðsferlið?
 Hverskonar breytingar eru sjáanlegar?
2. Hvernig upplifa börnin fjölskyldusamráð sem aðferð?
3. Hvernig upplifa börnin að fjölskyldusamráð virki?

Aðferð

Markmið rannsóknarinnar var að skoða fjölskyldusamráð út frá sjónarmiði barna með því að rannsaka reynslu þeirra af fjölskyldusamráði. Rannsóknin fór fram á öllum Norðurlöndunum í samvinnu við stofnanir sem framkvæma rannsóknir og sveitarfélög sem nota fjölskyldusamráðsaðferðina.

Framkvæmd

Í rannsókninni á Íslandi voru tekin fjögur viðtöl við þrjú börn. Fyrsta viðtalið var tekið viku fyrir fjölskyldusamráðsfundinn, annað viðtalið var tekið um mánuði eftir fundinn, þriðja viðtalið um það bil mánuði eftir eftirfylgdarfundinn og svo það fjórða og síðasta ári eftir fjölskyldusamráðsfundinn. Í fyrsta viðtalinu var barnið beðið að lýsa aðstæðum sínum, óskum sínum um framtíðina og væntingum til fjölskyldusamráðsfundarins. Í öðru viðtalinu var barnið spurt hvernig það upplifði fjölskyldusamráðsfundinn. Í þriðja viðtalinu var barnið spurt hvernig það upplifði eftirfylgdarfundinn og hvort breytingar hafi átt sér stað eftir fjölskyldusamráðsfundinn. Í fjórða og síðasta viðtalinu er barnið spurt um breytingar í lífi þess sem hafa orðið á því eina ári sem liðið er frá fjölskyldusamráðsfundinum í samhengi við niðurstöður fyrsta viðtalsins þar sem barnið lýsti áhyggjum sínum og óskaframtíð. Einnig var gerð þátttökurannsókn á fjölskyldusamráðsfundunum og skráði þá rannsakandi niður yrt og óyrt boð sem fram komu. Til að fá sem besta innsýn var einnig stuðst við gögn sem urðu til í ferlinu eins og fjölskyldusamráðssamningurinn, spurningar sem lagðar voru fram á fjölskyldusamráðsfundinum honum til grundvallar, skriflegar upplýsingar fagfólks sem mætti á fundina og áætlunin sem unnin var af viðkomandi fjölskyldu á fundunum.

Börnin og forsjáaraðilar skrifuðu upp á samþykki um þátttöku í rannsókninni og þar með talið leyfi fyrir rannsakanda að sitja fjölskyldusamráðsfundi. Einnig var fengið leyfi Persónuverndar fyrir rannsókninni. Viðmælendum var gert ljóst að fyllsta trúnaðar yrði gætt, viðtölum og öðrum gögnum yrði eytt og búið svo um að ekki væri hægt að rekja svör til þeirra.

Þátttakendur

Viðmælendur voru þrjú börn sem öll voru á fjórtánda aldursári. Aðstæður þeirra heima fyrir voru ólíkar. Eitt barnanna bjó hjá fósturforeldri og átti ekki systkini, eitt þeirra bjó hjá móður

og stjúpa ásamt þremur hálf systkinum og eitt barnanna bjó hjá kynforeldrum ásamt einum bróður. Það barn var nýkomið heim úr vistun sem staðið hafði í sex mánuði. Tengsl við stórfjölskyldu voru að misjöfnum toga. Tvær fjölskyldnanna virtust ekki eiga í erfiðleikum með það að óska eftir stuðningi frá stórfjölskyldu og biðja um þátttöku á fjölskyldusamráðsfundinn en ein fjölskyldan gat ekki fengið neinn úr stórfjölskyldunni til að koma og veita þeim stuðning og leitaði þess í stað til vina og nágranna.

Mál þeirra allra höfðu verið unnin hjá Barnavernd Reykjavíkur lengur en þrjú ár. Tengsl rannsakanda við þátttakendur voru engin. Rannsakandi hafði ekki unnið með þeim fjölskyldum sem tóku þátt í rannsókninni og hafði engin tengsl haft við nokkra þeirra áður.

Eigindleg rannsóknaraðferð

Með eigindlegum rannsóknaraðferðum er verið að leitast við að öðlast heilstæða mynd af lífi og aðstæðum fólks og afla þekkingar á því hvaða skilning og merkingu það leggur í líf sitt og athafnir. Vegna eðli rannsóknarefnisins var eigindlegum rannsóknaraðferðum beitt sem þóttu best til þess fallnar að komast eins nálægt því og unnt var að varpa ljósi á sjónarhorn barna á veruleika sinn og skýra hvaða merkingu börn leggja í líf sitt og aðstæður. Rannsóknin byggði á reynslu einstaklinga þar sem lífsreynsla barna sem tóku þátt í fjölskyldusamráði var fönguð (Bogdan og Biklen, 2003; Neuman, 2003).

Úrvinnsla gagna

Gögnin voru greind til þess að öðlast betri skilning á því hvernig viðmælendur upplifðu þátttöku sína og skilgreina það ferli sem þeir fylgdu allt frá því að ákveðið var að halda fjölskyldusamráðsfund fram að eftirfylgdarfundum. Notaður var samanburður á milli óska barnanna í fyrsta viðtali og upplifunar þeirra eftir fjölskyldusamráðið. Við greiningu voru viðtölin ítrekað lesin yfir með það að markmiði að finna þemu og einhvers konar vegslóða í gegnum viðtölin eins og hefð er fyrir (Bogdan og Biklen, 2003; Neuman,

2003). Viðtölin voru lesin yfir með börnunum eftir afritun til þess að fá staðfestingu á túlkuninni. Börnin höfðu ekki athugasemdir við túlkun rannsakanda og leiddi yfirlesturinn því ekki til breytinga.

Niðurstöður og umræður

Greinilegt var að margt jákvætt hafði leitt af þátttöku barnanna í ferlinu, en jafnframt komu fram vísbendingar um að enn sé framkvæmd fjölskyldusamráðs lítt þróuð hér á landi, að svo miklu leyti sem hægt er að yfirfæra niðurstöður þessarar rannsóknar yfir á stöðuna í heild. Huga þarf sérlega vel að undirbúningi fundarins og eftirfylgd en þar virtust talsverðir hnökrar. Fjölskyldusamráð er ný aðferð í okkar samfélagi og því er þörf fyrir góða kennslu og ráðgjöf til fagfólks.

Samkvæmt niðurstöðum þessarar rannsóknar er að minnsta kosti hægt að fullyrða að upplifun þeirra þriggja barna sem tóku þátt tengist frekar tilraun til að beita fjölskyldusamráði en geti ekki gefið raunhæfa mynd af því hvernig aðferðin reyndist ef henni væri beitt samkvæmt bestu hugmyndum um framkvæmd hennar.

Mikil þekking hefur orðið til við það að rannsaka mannlega hegðun og meðferðarkenningar hafa verið þróaðar út frá þeim rannsóknum. Samtímakennningar, líkt og kennningar sem byggja á valdeflingu svo sem frásagnaraðferð og lausnarmiðuð aðferð, segja að hver einstaklingur í samfélaginu sé einstakur og því þurfi hver og einn að fá að túlka sína upplifun þegar málefni sem hann varðar er metið (Freeman, Epston og Lobovits, 1997). Æska landsins skipar mikilvægan sess í samfélaginu og því ætti að vera eðlilegt og sjálfsagt að heyra hennar sjónarmið og taka tillit til þeirra þarfa jafnt sem annarra. Það var aðáunartvert hvað börnin sem tóku þátt í rannsókninni voru tilbúin til þess að leggja sitt af mörkum til þess að gefa sem besta mynd af því ferli sem þau voru að upplifa.

Það virtist vera talsverður þroskamunur á börnunum þótt þau væru jafnaldrar í árum talið. Það má segja að tvö barnanna virtust vera á stigi óhlutbundinna hugsana, líkt og

Piaget skilgreindi þroska, en eitt þeirra virtist ekki búið að ná því stigi og átti því erfitt með að ímynda sér sig í framtíðinni, setja sig í spor annarra og sjá veruleikann út frá öðru sjónarhorni en sínu eigin. Það má velta því fyrir sér hvort umhverfið hafi haft áhrif á þroska og uppeldisaðstæður barnsins, líkt og Kohlberg heldur fram í sínum kenningum um siðferðisþroska barna. Því er hugsanlegt að þetta barn, sem virtist ekki hafa alist upp við þær félagslegu aðstæður sem æskilegar eru börnum, hafi af þeim sökum ekki náð því þroskastigi sem er undirstaða þess að geta nýtt ímyndunarafli sitt á þennan hátt (Eysenck, 2004).

Undirbúningur barnanna fyrir fjölskyldusamráðsfundinn

Börnin virtust öll vita fremur lítið um fjölskyldusamráð í fyrsta viðtali þó aðeins væri ein vika í það að fundurinn yrði haldinn. Þau vissu lítið sem ekkert um aðferðina eða við hverju þau mættu búast. Ekkert þeirra hafði verið kallað einslega til félagsráðgjafa til þess að ræða um aðstæður þeirra og til þess að fá útskýringar á því ferli sem var að fara af stað. Þau höfðu öll hitt félagsráðgjafa en ávallt í fylgd með forsjáradila. Félagsráðgjafar höfðu ekki gefið undirbúningsvinnunni með barninu tíma og virtist það leiða til gagnkvæms vantrausts og virðingarleysis. Samvinna, barns og félagsráðgjafa, með það að markmiði að byggja upp innri hvatningu (motivation) og jákvæðni til þátttöku var ábótavant. Þessar niðurstöður eru ekki frábrugðnar niðurstöðum fyrri rannsókna um það hvernig börn upplifa sig upplýst og samband þeirra við fagaðila sem oft virðist einkennast af vantrausti (Guðrún Kristinsdóttir, 1996; Sigrún Júlíusdóttir, 2002). Spurningar vakna um það hvort félagsráðgjafarnir hafi kynnt sér hvort börnin hefðu forsendur til að taka þátt í fjölskyldusamráði ef þeir höfðu ekki tengst börnunum fyrir ákvörðunina um að beita aðferðinni (Lupton og Nixon, 1999).

Börnin áttu sína óskaframtíð sem var frábrugðin þeirra stöðu í dag en þó ekki afgerandi. Þau óskuðu þess að samskiptin á

heimili þeirra yrðu betri, þau yrðu betri vinir foreldra sinna og gætu leitað til þeirra með viðfangsefni sín. Einnig langaði þau til þess að standa sig betur í skóla og voru meðvituð um mikilvægi þess þó svo þau upplifðu skólakerfið stundum ósanngjarnt. Þegar væntingar þeirra voru bornar saman við viðfangsefni fjölskyldusamráðsfundarins var samhljómur á milli þeirra. Spurningarnar snérust mikið um það hvernig mætti bæta samskipti á heimili og stöðu í skóla. Þetta samræmist öðrum rannsóknum sem gerðar hafa verið á börnum eða því að þau hafa skoðun á lífi sínu og hugmyndir um það hvernig þau vilji hafa framtíð sína (Jóhanna Einarsdóttir, 2003).

Börnin sögðust öll vita af hverju mál þeirra væri á borðum Barnaverndar Reykjavíkur þó þau væru ekki öll sátta við ástæður þess. Eitt barnanna var ósátt við heimilislífið og tilkynnti sjálft mál sitt til Barnaverndar Reykjavíkur en í tilfellum hinna tveggja voru það aðrir sem tilkynntu málið. Samkvæmt þeim gögnum sem rannsakandi hafði voru ástæður þess að málefni fjölskyldunnar voru hjá Barnavernd Reykjavíkur ekki skráðar þær sömu og börnin sögðu. Hvert barnanna var því sérfræðingur í sínum málum og hafði skoðun á því hvað það vildi og teldi að væri sér fyrir bestu og hefði því þátttaka þeirra átt að vera lykilatriði í því að efla fjölskylduna og bæta aðstæður barnanna (Cederborg, 2000; Jóhanna Einarsdóttir, 2005).

Undirbúningur barnanna fyrir fjölskyldusamráðsfundina var breytilegur en þó voru ákveðnir þættir sem voru sameiginlegir. Börnin höfðu öll farið í viðtal til félagsráðgjafa með foreldrum sínum og fjölskyldan samþykkt að taka þátt í fjölskyldusamráði. Að sögn barnanna var misjafnt hversu vel félagsráðgjafarnir þekktu til fjölskyldusamráðs og þá hversu vel þeir gátu upplýst fjölskylduna um það ferli sem fyrir höndum var. Þetta má segja að sé alvarleg athugasemd þar sem þekking félagsráðgjafanna á aðferðinni þarf að vera góð til þess að geta kynnt fjölskyldum aðferðina á réttum forsendum og einnig til að geta greint það hvort viðkomandi fjölskylda er fær um

að nýta sér aðferðina (Lee, 1996; Lupton og Nixon, 1999).

Upplýsingarnar um fjölskyldusamráðs-aðferðina höfðu aðallega komið frá samráðsaðilunum. Börnin höfðu hins vegar yfirleitt ekki tekið þátt í því að móta og forma þær spurningar sem þurfti að svara á fjölskyldusamráðsfundinum og sögðu forsjáradila hafa gert það ásamt félagsráðgjafa fjölskyldunnar. En þau voru yfirleitt sátt við þær spurningar sem lagðar voru fram og fannst það vera þetta sem fjölskyldan þurfti að taka á. Börnin höfðu heldur ekki tekið þátt í að velja fjölskyldumeðlimi inn á fundinn og sögðu það hafa verið forsjáradila sem gerðu það. Þau voru samt sem áður sátt við þá aðila sem var boðin þátttaka. Hið sama má segja um það þegar kom að því að velja talsmann barnanna en það virtist hafa verið í höndum forsjáradila í öllum tilfellum og börnin ekki komið að því vali. Þarna virðist hafa verið gengið á rétt barnanna og ekki tekið tillit til þeirra þarfa eða óska. Líkt og í grein Guðrúnar Kristinsdóttur (1996) upplifðu börnin ekki að hlustað væri á þau af fagaðilum og að þau væru ekki virkir aðilar að máli sínu og fjölskyldunnar.

Börnin töldu sig eiga að sitja allan fundinn. Þau töldu sig ekki hafa haft val um það að vera ekki á fundinum eða aðeins að sitja hluta hans. Í undirbúningsferlinu virtist vanta talsvert upp á samræðu á milli félagsráðgjafans og barnsins. Það hefði mátt nota frásagnaraðferð til þess að fá sýn barnsins á veruleikann sem það lifði í til þess að spurningarnar væru frekar þeirra og einnig hvernig barnið túlkaði aðstæður sínar og þá í samhengi við það hverjum af fjölskyldumeðlimum ætti að bjóða þátttöku á fundinum (White & Epston, 1990).

Það virtist ekki vera mikil umræða um það hvað stæði til á heimilum barnanna þannig að svo virðist sem fjölskyldur þeirra hafi lítið hugsað um það sem framundan var. Tvö barnanna höfðu ekki upplifað breytingar frá því að fundurinn hefði verið ákveðinn en eitt þeirra sagðist finna fyrir árangri og fannst fjölskyldan vera lögð af stað í ferðalag í átt til betra lífs.

Börnin voru tiltölulega sátt við aðstæður sínar strax í upphafi ferilsins, margt hafði verið gert sem þau töldu að hefði bætt þeirra líf. Þó að undirbúningsferli fjölskyldusamráðs hafi ekki verið hnökralaust virðist sú athygli sem mál barnanna fengu í tengslum við fjölskyldusamráðið hafa haft jákvæð áhrif. Þótt börnin væru ekki spennt fyrir fundinum sjálfum mátti greina ákveðnar væntingar um að fjölskyldusamráðsfundirnir myndu skila þeim betra lífi sem fólst fyrst og fremst í von um betra samkomulag á heimili og betra gengi í námi. Ólíkt því sem kemur fram í rannsókn Arnars Þorsteinssonar (2003) þar sem börn höfðu ekki trú á að aðstæður þeirra gætu breyst höfðu þau börn sem tóku þátt í fjölskyldusamráði von um breytingar í lífi sínu.

Fjölskyldusamráðsfundurinn

Börnin sögðust ekki vera vön því að vera spurð álits og sögðu að yfirleitt væri ekki hlustað á þau og voru þau fremur vonlítill um að það sem þau legðu til hefði einhverja vikt í umræðunni. Þau sögðu að yfirleitt væri talað fyrir þau og hlutirnir ákveðnir af fullorðnum þó svo þau ættu að framkvæma þá. Börnin höfðu trú á að aðstæður þeirra myndu breytast en þau höfðu ekki trú á því að þau hefðu eitthvað um það að segja eða myndu hafa áhrif á það hvaða leið yrði valin.

Börnin lýstu ekki mikilli þátttöku í undirbúningi fjölskyldusamráðsfundarins en þátttaka þeirra var merkjanlega meiri á fjölskyldufundinum sjálfum. Þó má segja að staða þeirra á fundinum hafi borið keim af því hvað þau voru lítið inn í undirbúningnum og vissu lítið um hvert þeirra hlutverk var. Líkt og kom fram í niðurstöðum talaði samráðsaðilinn, sem sá um ytri umgjörð fundarins og sá einnig um að boða þá sem áttu að vera á fundinum, beint til barnanna. Telur rannsakandi það hafa skipt miklu máli fyrir stöðu barnsins inni á fundinum. Það fór ekki á milli mála, af hálfu samráðsaðila, að það var barnið sem átti að vera miðpunktur fundarins.

Börnin tóku lítinn sem engan þátt í fyrsta hluta fundarins og það var áberandi að fagfólkið

talaði ekki beint til þeirra heldur talaði um börnin í þeirra návist. Staða þeirra virtist veik í byrjun þar sem þau höfðu öll verið fremur illa upplýst fyrir fundinn og einnig vegna þess að ekki var talað til þeirra heldur hinna fullorðnu í byrjun fundarins. Því má segja að fagaðilar hafi ekki tekið börnin sem virka þátttakendur líkt og fullorðna fólkið og ekki var hægt að merkja það að þau væru studd til þess að hafa áhrif á eigið líf og umhverfi. Börnin spurðu ekki þegar kom að því að fjölskyldan mátti spyrja fagmennina áður en þeir yfirgáfu fundinn og voru þau ekki hvött til þátttöku (Barnasáttmáli Sameinuðu þjóðanna 1989; Jóhanna Einarsdóttir, 2005). Börnin virtust fara í gegnum margskonar tilfinningar á fundunum eins og tilhlökkun, pirring og reiði. Mikil reiði kom fram hjá einu barninu út í fagaðila. Barnið upplifði mikil svik þegar fagaðili gaf upplýsingar sem það sagði hann hafa lofað að segja engum. Upplýsingar sem þessar eru vandmeðfarnar og hlýtur alltaf að vera mikilvægt að bregðast ekki trausti sem hefur skapast á milli fagaðila og fjölskyldu. Fram hefur komið í rannsóknum að börn beri ekki mikið traust til fagaðila og telji félagsráðgjafa ekki halda þann trúnað sem þeir hafa heitið (Guðrún Kristinsdóttir, 2005). Það hlýtur að vera miður ef ekki næst að byggja upp traust á milli barna og fagaðila en það er mikilvæg forsenda vinnu með skjólstaðingum.

Öll börnin voru sammála um að fundurinn hefði verið of langur. Þau hefðu verið orðin of þreytt til að fylgjast með. En þrátt fyrir það voru tvö börnin sátt við fundinn og töldu hann hafa gert gagn og vera liður í því að breyta framtíð þeirra þó svo að misvel hefði gengið að fara eftir áætlun þeirri sem fjölskyldan gerði.

Breytingar eftir fjölskyldusamráðsfundinn

Fjölskyldusamráðsfundurinn hafði haft áhrif á börnin þó svo að áætlunin sem gerð hafði verið væri ekki komin nema að litlu leyti í gagnið. Hlutir sem þau nefndu í því sambandi var til dæmis að traustið væri meira innan fjölskyldunnar. Það var eins og fundurinn hefði kveikt von hjá þeim og þau langaði til að

breyta eins og eitt þeirra sagði „... *hann hafði allavega áhrif á mig, mig langar að breyta og ég veit að mömmu langar til þess líka ...*“. Þetta var greinilegt á því sem börnin sögðu að fundurinn hafði hreyft við þeim og hrundið af stað vangaveltum um það hvað eða hvort þau vildu breyta einhverju í sínu lífi.

Börnin áttu yfirleitt erfitt með að nefna einhverjar ákveðnar breytingar sem hefðu orðið í kjölfar fundanna þó þau teldu fundina hafa haft jákvæð áhrif. Eitt barnanna tók svo til orða þegar það ræddi um breytingarnar: „Mér fannst þetta sko fínt eftir fundinn...mér fannst margt betra en samt líka margt alveg eins“.

Ekki var hægt að greina að breytingar yrðu á væntingum eða áherslum á því hverju væri mikilvægt að breyta í gegnum ferlið eða á milli viðtalanna það rúma ár sem rannsóknin stóð yfir. Í fjórða viðtalinu voru sömu eða svipaðar áherslur og áður um það hvað væri mikilvægt til að breyta lífi þeirra og forgangsroðun þeirra hafði líka lítið sem ekkert breyst.

Eftir fundinn virtust börnin ekki hafa verið í sambandi við félagsráðgjafa frá fjölskyldusamráðsfundinum þannig að ekki var unnið með samræðuna sem skapast hafði í framhaldi af fundinum. Börnin voru heldur ekki studd í því að öðlast breytta lífssýn út frá nýrri þekkingu og reynslu sem þau höfðu fengið. Sá meðbyr virtist ekki nýttur sem skapaðist á fjölskyldusamráðsfundinum og hefði getað leitt börnin nær sinni óskaframtíð (Ritzer og Goodman, 2004). Það ferli, sem þessi þrjú börn sem tekin voru fyrir í rannsókninni, fóru í gegnum og byggði á hugmyndum um fjölskyldusamráð, var samkvæmt niðurstöðum hennar ekki nógu vel skipulagt. Framkvæmd fjölskyldusamráðsins var því miður of langt frá æskilegri framkvæmd til þess að gefa raunhæfa mynd af því hvernig hægt væri að nýta þessa aðferðafræði hér á landi. Svo virðist sem sú gagnrýni sem aðferðin hefur fengið eigi við í þessu tilfelli eða að fagaðilar hafi ekki beitt aðferðinni á réttan hátt og sú valdefling, sem nauðsynleg er til þess að aðferðin skili tilskildum árangri, hafi ekki verið unnin sem skyldi (Lupton og Nixon, 1999). Til þess

að koma af stað jákvæðu ferli hjá börnum sem taka þátt í fjölskyldusamráði þarf að undirbúa þau og fjölskyldur þeirra miklu betur undir það sem í vændum er. Það þarf að gefa börnunum tækifæri til þess að tjá sig í einrúmi við félagsráðgjafa og láta þau taka virkan þátt í gerð spurninganna sem lagðar eru fyrir fundinn auk þess sem nauðsynlegt er að börnin taki þátt í velja sér talsmann. Á fundunum þarf að tala við börnin en ekki tala um þau og gera þau þar með að þátttakendum fremur en hlustendum eða einstaklingum sem sitja fyrir svörum. Eftir fjölskyldufundinn er svo brýnt að fylgja málum vel eftir til þess að nota þann jákvæða byr sem getur myndast á fjölskylduráðsfundunum barninu til hagsbóta. Þótt margt virðist hafa mistekist í ferlinu þá sýna niðurstöður rannsóknarinnar hins vegar að tvö barnanna höfðu jákvæða afstöðu til þess og samkvæmt greiningu rannsakanda ræðst það öðru fremur af þeirri athygli sem mál þeirra fengu í kerfinu fremur en að sú aðferð sem beitt var hafi verið vænleg til árangurs.

Eftirfylgdarfundurinn

Börnin virtust upplifa eftirfylgdarfundinn á neikvæðari hátt en fjölskyldusamráðsfundinn. Þau virtust hafa orðið fyrir vonbrigðum með það ferli sem fór af stað eftir fyrri fundinn. Þeim fannst ekki mikið hafa gerst og áætlunin ekki sýnileg á heimilunum. Þó kom í ljós að ýmsu hafði verið hrundið í framkvæmd þegar farið var yfir áætlunina með þeim. Samband við félagsráðgjafann var lítið sem ekkert hjá þeim öllum og þau litu á hann frekar sem andstæðing en samherja. Áætluninni hafði í öllum tilfellum verið breytt en að mismiklu leyti eða allt frá lítilsháttar áherslubreytingu í hér um bil nýja áætlun. Það voru vonbrigði hversu lítinn þátt börnin tóku í endurgerð áætlunarinnar og hversu vonlaust þau upplifðu það að fá að taka þátt og leggja eitthvað til málanna um eigið líf.

Sýn barnanna á fjölskyldu-samráð ári síðar

Upplifun barnanna af fjölskyldusamráði og

því ferli sem hófst þegar ákvörðun um fundinn var tekin var mismunandi en þau voru öll að einhverju leyti sammála um að þessi fundur hefði verið betri en margir aðrir sem þau höfðu verið á. Greina mátti ákveðna upplifun hjá þeim öllum en ekki alltaf jákvæða. Mál þeirra allra var enn í einhverskonar vinnslu hjá Barnavernd Reykjavíkur en mismikilli vinnslu. Það stóð til að loka máli eins barnsins á næstu vikum þegar síðasta viðtalið var tekið. Þegar börnin ræddu um viðhorf þeirra til aðferðarinnar kom fram að tveimur fannst fjölskyldusamráðsfundurinn hafa haft jákvæð áhrif á líf þeirra þó ýmislegt mætti betur fara til dæmis varðandi útfærslu aðferðarinnar. Eitt barnið taldi aðferðina ekki hafa breytt neinu fyrir sig eða sína fjölskyldu og taldi fjölskylduna ekki þurfa á aðstoð eða stuðningi að halda frá fagfólki en taldi þó að fjölskyldan ætti í ákveðnum vanda. Aðspurt um aðferðina virtist barnið ekki átta sig á út á hvað aðferðin gekk. Annað barnið var ánægt með að fjölskyldan hafði tekið þátt í þessu og sagði að sín fjölskylda hefði þurft meiri og þéttari stuðning fagmanna og sagði sína fjölskyldu ekki hafa verið tilbúna til lífa án stuðnings og standa á eigin fótum „það þurfti fleiri fundi... allt var gott í mánuð en svo gleymdist allt“.

Eitt barnið var visst um að fjölskyldusamráðið hefði haft mjög góð áhrif á líf fjölskyldunnar og taldi árið hafa verið gott fyrir fjölskylduna „ég myndi segja það nú, við erum nú svona meiri fjölskylda eftir allt“. Barnið var ánægt með að hafa verið á fundunum og sagði: „það er ábyggilega leiðinlegt fyrir allt fullorðna fólki að koma saman án okkar“. Þó ekki hafi allt gengið eftir sem var sett í áætlunina sagði eitt barnið með bros á vör þegar farið var yfir það hvað hafði gengið eftir í uppsettri áætlun: „nei...ég held að ég verði ekki eins og Jói Fel. Ég held að mamma bara sjái um eldhússtörfin.... ég finn mér bara síðan konu sem sér um þetta...nei er bara að djóka.“

Lokaorð

Það kom rannsakanda á óvart hversu lítið börnin upplifðu sig sem þátttakendur og hversu valdalaus þau voru þegar kom að ákvörðunum

um þeirra líf. Það virðist vera full þörf á því að hamra enn frekar á nauðsyn þess að vinna út frá valdeflingarhugtakinu og þá að líta á börn og unglinga sem einstaklinga sem beri að hlusta á og virða og þá ekki síst þegar aðferðum er beitt sem miða sérstaklega að því að virkja fjölskyldumeðlimi. Í samfélagi þar sem lögð er áhersla á lýðræði þarf lýðræðið að ná til allra þegna, líka barna.

Það er umhugsunarvert hvort unnið sé nógu vel í samfélagi okkar að því að efla sjálfstraust barna og styðja þau í því að tjá sig. Það krefst æfingar að vera þátttakandi og að láta skoðun sína í ljós. Þá þjálfun ættu börn að fá á heimilum sínum og þeim stofnunum sem að uppeldi þeirra koma. Rannsakandi veltir því einnig fyrir sér hvort barnaverndarstarfsmenn séu of störfum hlaðnir til þess að geta gefið sér þann tíma sem þarf til þess að byggja upp það traust sem nauðsynlegt er þegar vinna á með börnum að velferð þeirra og hamingju. Það er ekki ásættanlegt að börnum skuli ekki vera gefinn meiri gaumur en þessi rannsókn gefur vísbendingar um.

Rannsakandi fagnar þeim rannsóknum sem fjalla um málefni sem varða börn frá sjónarhorni barna og þeirri miklu umræðu sem er í samfélaginu í dag um réttindi barna til virkrar þátttöku. Aðilar sem koma að uppeldi barna þurfa að taka höndum saman og styðja börn til þátttöku og ábyrgðar. Sú umræða á eflaust eftir að skila sér til barna og þá samfélagsins alls á jákvæðan og uppbyggjandi hátt.

Heimildaskrá:

- Arnar Þorsteinsson. (2003). *Ég man þegar ég hætti í skólanum; það var yndislegt!* Öbirt M.A. ritgerð; Háskóli Íslands, félagsvísindadeild.
- Barnasáttmáli Sameinuðu þjóðanna (1989).
- Bogdan R.C og Biklen S.K. (2003). *Qualitative Research for Education, An Introduction to Theories and Methods.* Boston: Pearson Education Group Inc.
- Cederborg A-C. (2000). *Barn intervjuer, vågledning vid utredningsarbete.* Falköping: Elanders Gummessons.
- Eysenck, M.W. (2004). *Psychology, an international perspective.* New York: Psychology Press.
- Freeman J., Epston D. og Lobovits D. (1997). *Playful approaches to serious problems. Narrative Therapy with Children and Their families.* New York: W.W.Norton & company.
- Guðrún Kristinsdóttir. (2005). Hvernig var í skólanum. *Glæður. Fag tímarit Félags íslenskra sérkennara.1, 26-32.*
- Guðrún Kristinsdóttir. (1996). Vænleg vinnubrögð-samvinna við mæður og börn. *Barnið og samfélagið, erindi flutt á ráðstefnu félagsmálastjóra 17-18 okt. 1996.* (bls.56-73). Án útgáfustaðar.
- Hansen J., Hansen T.H. og Rasmussen B.M. (2003). *Familieradslagning í Danmark. 2. de. Af evaluering af „Det danske forsøg med familierådslagning“.* UFC Børn og Unge. Hjørdkær Offset- Tryk Aps.
- Heino T. (2004.) *Family Group Conference from a child perspective.* Sótt 2. september 2006 af [Http://www2.stakes.fi/hyvinvointi/NFRS/TARJAplenary.doc](http://www2.stakes.fi/hyvinvointi/NFRS/TARJAplenary.doc).
- Heino T. (2001). *Familjerådslag-den nya metoden inom socialt arbete.* Helsingi: Stakes.
- Jóhanna Einarsdóttir. (2003). Þegar bjallan hringir þá förum við inn. *Netla. Vef tímarit um uppeldi og menntun.* Sótt 11. september 2006 af <http://netla.khi.is/greinar/2003/005/prent/index.htm>.
- Jóhanna Einarsdóttir. (2005). „Mér finnst það bara svo skemmtilegt“. *Þróunarverkefni í leikskólanum Hofi um þátttöku barna í mati á leikskólustarfi.* Reykjavík: Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands.

- Lee J. A. B. (1996). The Empowerment approach To Social Work Practice. Í F. Turner (ritstj.), *Social Work Treatment*. (4 útg.), (bls. 218-249). New York: The Free Press.
- Lupton C. og Nixon P. (1999). *Empowering Practice: A critical appraisal of the family group conference approach*. Uk: Biblios Publishers Distribution Services Ltd.
- Neuman L. W. (2003). *Social research methods: qualitative and quantitative approaches*. United States of America: Pearson Education, Inc.
- Ritzer G. og Goodman D. J. (2004). *Modern Sociological Theory*. New York: The McGraw-Hill Companies, Inc.
- Schaffer H. R. (1997). *Making Decisions About Children. Psychological Questions and Answers* Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Sigrún Júlíusdóttir. (2002). *Ævintýri á fjöllum. Rannsókn á reynslu unglunga af starfi með Hálandishópnum á tímabilinu 1989-2000*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- White M. & Epston D. (1990). *Narrative Means to Therapeutic Ends*. New York: W.W. Norton & Company.
- Wise J. (2005). Empowerment Practice with Families in distress. *Families in Society*, 87, 457-458. Sótt 14. september 2006, af <http://proquest.umi.com/pqdweb?index?=&o&did=1127966961&SrchMode=1&sid=1&Fmt=6&VInst=PROD&VType=PQD&RQT=309&pvName=PQD&TS=1160306650&clinentId=58032>.